

КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО НА БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ И ЕВРОПЕЙСКАТА ИНТЕТИЧНОСТ

Днешните събития в живота на балканските страни не трябва да ни оставят безразлични. Начините, по които можем да реагираме, са много. Убеден съм, че могат да бъдат използвани общите културни допирни точки на Православието и неговото влияние в езика, писмеността, книжнината, поезията, изкуството, бита и т.н. Всички тези общи черти могат да се срещнат в Атон през вековете, защото сърцето на Балканския полуостров и на цялото Православие е Света гора.

Усилията на светогорците са по посока на съхраняване на „... вярата, веднъж завинаги предадена на светиите”, според думите на апостол Юда (1, 3). (Обр. 1)

Като предпоставка на истинското богословие Света гора съхранява неизменна апостолската и патриотичната традиция в целия православен Изток през трудните времена, за разлика от Западното християнство, в което измененията на монашеския живот са допринесли и за измененията на богословските принципи и същевременно за размиването на същността и на границите на църковната традиция. Величието на светогорските светци се проявява и в отстояването до смърт на почитта към светиите - пророците, апостолите и отците, през всички векове, за запазване и съхраняване, на Атон и във възпрепятстването на всякакви опити за промяна на вярата. Духовно обогатени, атонските възпитаници, след кратък или продължителен престой в Атон разпространяват навсякъде по земите на Балканския полуостров православната традиция, истинския принцип за съществуването на Православието през трудните моменти от историята. Православните балкански народи съхраняват подобни спомени в историческия си път. Източноправославната духовност запазва в действителност културната си самоличност през кризисни исторически периоди благодарение на благодатните намеси на Атон¹.

¹ Бл. Doens, I. Bibliographie de la Sainte Montagne de l'Athos, *Le Millénaire du Mont Athos*, 963-1963, t. 2. Venezia-Chevetogne 1964, 377-497. Prosvirnin, A. Afon i Ruskaja Cerkov. Bibliografija. *Bogoslovskie Trudy*, 15 (1976) 185-256. Dujcev, Iv. Le Mont Athos et les Slaves au Moyen Age, *Mill. Mont Athos* II, 122. Tachiaos, A.-E. Mount Athos

Обр. 1 Светогорските светци св. Симеон и Сава

Сл. 1 Светогорски светители св. Симеон и Сава.

Атонските светци заедно с всички, които вървят по техните стъпки, изучавайки изцяло църковната традиция, запазват нейната идентичност чиста от всякакъв вид чужди религиозни влияния (юдейски, индуистки, мюсюлмански и др.), като по този начин предотвратяват сериозните заплахи от разлагане или подменяване на вярата и играят не само важна, но и водеща роля в случаи на компромис от страна на управляващата църковна йерархия, като по този начин се издигат до водачи на духовния кораб на Църквата чрез Светия Дух. Един от най-силните примери в това отношение са събитията от 1274 г., когато се пристъпва към насилствено налагане на унията в Света гора (по времето на император Михаил VIII и Цариградския патриарх Йоан XI Веко)². Плановите на унията се осуетяват от светогорците, които дават много жертви: подложени са на мъчения, живи биват изгаряни и др. (Обр. 2)

and the Slavic Literatures. - *Cyrrilomethodianum* 4 (1977) 1-36. Д. Богдановић, В. Ђурић, Д. Медаковић, *Хилендар*, Београд 1978; И. Дуйчев, *Атон*. - В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. С., 1985, 137-143;

² Притиснат от трудната международна обстановка - коалицията, организирана от сицилианския и неаполитанския крал Шарл д' Анжу, обединила сърби, българи, албанци, както и някои гръцки елементи - византийският император Михаил VIII Палеолог бил принуден да подири изход във възстановяване на единението между Константинополската и Римската църква, нарушено в 1054 г. Унията била сключена на 6 юли 1274 г. на събор в гр. Лион. Виж Χρήστου Παναγιώτης, *Το Άγιον Όρος*, Αθήναι 1987, 134-140.

Уния-изкуствено създавано съединение между Православната църква и Римо-

Обр. 2 Исихастът св. Григорий
Синайт

Сл. 2 Исихаст св. Григорије
Синаит.

Обр. 3 Зографските Мъченици
Сл. 3 Зографски Мученици.

Светогорският химнописец не е забравил да възхвали подвига им: „Когато някои от атонските монаси погрешно са се подчинявали на католиците (униатите) от страх и са служили заедно с тях св. Литургия, тогава вие, богоносни, имайки ревност към вярата, осуетихте техните плановете за унията (на църквите); заради това сте получили многообр-

католическата, при задължително условие - признаване от православните главенство на римския папа и някои други догматически отстъпления. За католиците унията е провеждане на властолюбивата политика на Ватикана, стремящ се да покори православния Изток, докато за православните тя винаги е означавала измяна на Православието. Най-известните в историята унии (Лионската - 1274 г., Флорентинската - 1439 г. и Брестката - 1596 г.) са били сключвани по политически причини, при трудни за православните страни исторически обстоятелства, и са били насилствено налагани на православното население, което в огромната си част се е борело да запази светоотеческата православна вяра.

Обр. 4 Исихастът св.Киприан Московски м-т.

Сл.4 Исихаст св. Кипријан Московски м-т.

ни смъртни наказания и се увенчахте с мъченическия венец”³ Известен е примерът и на Зографските мъченици, които са били изгорени живи в кулата на манастира. (Обр. 3)

Тази позиция на Атон, последователна и вярна в своя мъченически и изповеднически подвиг, веднага получава програмен и определящ характер за бъдещето на Света гора. Светогорските изповедници и мъченици за вярата се отказват от унията с отчуждения вече Запад. Те отричат изопачената римска политика и църковното ѝ ръководство, като се отказват да се подчинят на „латино-мъдруващите”, оставайки верни на църковната традиция с това, че послушанието на духовната власт се свързва на практика с Христовата истина (Деян. 5:29). В противен случай се налага непослушание и отстояване до смърт, предвид на това, че в Църквата не съществува „първенство в управлението” (както е при папството), но „първенство в истината”.⁴

Друга върхова точка на тази позиция е и съпротивата на светогорските исихасти начело със св. Григорий Палама, който се обявява както срещу западната схоластика и срещу западната богословска доктрина, така и срещу отчуждената част на прокатолически настроените православни и на схоластиките от Византийската империя. Исихасткото движение се заема отново с проблема за съборността и за вселенността на Църквата, които се определят от границите на автентичната вяра и традиция, където се съхранява възможността за спасението и за обожествяването. (Обр. 4)

³ Г. Μικραγιαννανίτης, *Η Υμνογραφία εν Αγίω Όρει. Επετηρίς Αθωνιάδος Σχολής*, I, Αθήναι 1966, 75-83.

⁴ Στ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, т. Α', Αθήναι 1977, 162.

Исихастското движение, през XIV век се е заемало с проблема за съборността и за все-ленността на Църквата, които се определят от границите на автентичната вяра и традиция, където се съхранява възможността за спасението и за обожествяването.

Тази позиция на исихастите била поддържана и продължена и от светогорските отци през целия период на робството, с нов върхов момент - на новоисихастите-коливади срещу новото западно нашествие чрез Просвещението, и срещу течението на прозападно и прокатолически настроените антиколивади. Водачите на атонското движение на коливадите⁵, после канонизирани за светци от Православната църква, се борят с новото течение на светския дух от Запад, като динамично представят светоотеческата добротолубска традиция и успоредно с това изобличават внесената или възпроизведената на място заблуда.

Атонският Неоисихазъм (Просвещение) не представлява само едно вътрешно движение, което се проявява и изчерпва само в гръцките предели, но се разпространява и сред останалите Балкански страни. (Обр. 5)

Богословски съчинения като напр. на свети Никодим Светогорец да са адресирани към всички православни християни, творби на светогорските просвещенци да стават достъпни на целия славянски свят, които стават известни чрез преводи или тяхната свободна обработка от славянски кни-

Обр. 5. Никодим Светогорец

Сл. 5. Никодим Светогорац

⁵ . Наименованието “Коливади” Κολλυβάδες идва от думата “коливо” Κόλλυβο-варено жито за помен. То е подробно обосновано в книгата на Никодим Светогорец “Изповядване на вярата” Ὁμολογία Πίστεως (Венеция, 1819). В българския език думата “коливо” идва от гръцки и употребата ѝ е свързана с християнския обичай да се раздава за “Бог да прости” варена пшеница - *коливо*. (За произхода и значението на думата в българския език вж.: И. Братанов, Произход и значение на думата “коливо”. - *Духовна Култура*. С., LXXXI, кн. 3, 2001, 12 - 16.). Вж. Јеромонах Амфилохије Радовић. Покрет Кољивара, духовно-литургички препород и грчка црквена братства. - *Гласник Српске православне цркве*. Београд, 3 март, 1976.

Обр. 6 Св. Паисий Величковски
Сл. 6 Св. Пајсије Величковски.

жовници, според традицията на епохата, и оригинални съчинения да отразяват общия идеологически климат на времето⁶.

Към този балкански дух принадлежат и богослужебните текстове на Св. Петка Епиватска-Търновска-Белградска-Яжка. Според Климентина Иванова: *Оригинални жития (каквото е житието на св. Петка Търновска от Патриарх Евтимий, чиято обработка на говорим български език е влязла в много дамаскини) са отглас от дълбините на историята. Те възраждат в народната памет спомени за свободния живот, когато българските царе са побеждавали в бран; пренасяли са мощи и са укрепвали градове, когато българските отишеници са вършили чудеса и са закриляли своите сънародници и еднородния си български народ*".⁷

Богослужебните текстове за св. Петка Епиватска-Търновска са били издавани от гръцките просвещенци, като св. Никодим Светогорец (Кратко-приложно житие на светицата, поместено в неговия Синаксарист),⁸ Никифор Хиоски (той обработва приложното житие, съставено от Мелетиос Сиригос и го издава в съкратен вариант в сборника Неон Лиморанион)⁹ и от други светогорски книжовници от този период, които са живели в Румъния. (Обр. 6)

И не е случайно, че едни от първите печатни издания на гръцки през XV век в Румъния са били службите и житията на светицата на гръцки и на румънски. Те са служили като щит срещу римокатолическата и протестантската пропаганда в Румъния и в същото време са послужили за просвещението и на гръцкия и на румънския народ. Като се има предвид и славянската традиция, т.е. широкото разпространение на нейното житие

⁶ К. Караϊσαρίδη, *Ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης και το λειτουργικό του έργο*, Αθήνα 1998, 111-113.

⁷ Кл. Иванова, Житиеписни творби. *Стара Българска Литература*, 4 (1986), 27.

⁸ Νικόδημου του Αγιορείτου, *Συναξαριστής*. Βενετία 1819.

⁹ Νικόδημου του Αγιορείτου, *Νέον Λεμονάριον*, Αθήναι 1873, 343-347.

Обр. 7 Светите
мощи на
светогорските
мъченици
Игнатий, Акакий
и Евтимий

Сл. 7 Свете мошти
светогорских
мученика
Игњатија, Акакија
и Јефтимија.

посредством българските дамаскинали, както и публикуването на тези текстове в първите печатни издания на църковно-славянски можем да кажем, че почитта към светицата е неизменна част от балканската православна традиция.

През столетията на турското владичество Света гора продължава да притегля будните народни синове. Там те намират пристан и духовна подкрепа. Неслучайно именно в Атон получава идейна обосновка новомъченичеството, което представлява основна форма на съпротива срещу асимилаторската политика на завоевателя. Много от новите мъченици са духовно подкрепени и окуражени за подвига си в Атон¹⁰.

В рамките на светоотеческата традиция, Атон изразява своя патриотизъм, отбранявайки се от исляма и от западната опасност. Този оригинален патриотичен, а не националистичен дух е разпространен от атонските възпитаници във всичките балкански страни.

Новомъченичество е проява на особена идеологическа съпротива на православно-християнската общност срещу завоевателя ислям.

Характерно за новомъченичеството в Атон е неговото силно влияние върху балканските страни. Славата на светите мъченици се разнася надлъж и шир и така се поддържа будно съзнанието на поробените православни народи да отстоят в Православната си вяра и род. През този период Атон е играл ролята на притегателен център за тези народи. (Обр. 7)

През атонската школа на новомъченичество преминават гърци, албанци, българи, руснаци и сърби. Наставници са били предимно гърци. Всички мъченици стават истински светили на своя род, език и вяра. В тяхна чест възниква и богослужебна прослава на гръцки и

¹⁰ К. Нихоритис, *Света гора Атон и Българското новомъченичество*, София 2001.

на църковнославянски език. В разпространението на книжнината в тяхна чест народностният елемент се взема предвид само тогава, когато имената на новомъчениците съвпадат (напр.: Йоан Българин, Константин от агаряните, Костантин Росянин и др.). Не народностната принадлежност е била определяща, а православно-християнската балканска сплотеност срещу поробителя.

Тази новопоявената култура в Атон – новомъченическата - не може да се нарече гръцка, въпреки че наставници, книжовници, спътници, иконописците и др. са били предимно гърци. Нито може да се характеризира по отделно за всяка държава в Балканите. Това, което е най-правилно и точно е да се характеризира като Атонска - Светогорска - Агиоритики. Защото в Света гора, като в градина на св. Богородица са цъфтяли - зюмбюли и рози от всичките православни общини на балканските народи. Всеки един народ по отделно е имал своята резиденция, а никога собственост. Това е атонският всеправославен дух, а не български, не гръцки, не сръбски, не руски и не румънски. Защото ако е бил в действителност само гръцки, румънски, руски, сръбски, български и др., просто нямаше да може да оцелее и просъществува за толкова векове. И ако се прекрати тази специфична роля на Атон като всеправославен център, много се страхувам дали въобще ще продължи да съществува в бъдещето.

Според игумена на светогорския м-р „Св. Григорий” отец Георгий Капанис, **православното всебалканско обединение не е утопия**. Не е само търсеното, но е и факт. Православните ни народи ги свързва тайнствено светото Кръщение, същата вяра, тялото Христово и кръвта Господна, Същите светци и свети отци, които са ни общата ни надежда за вечният живот¹¹.

Светогорските монаси днес нямат друг избор, освен да бъдат проводници и изразители на атонския дух и традиция. Отношението на Атон към тази православна монашеска традиция е основният белег за съществуването на Атон и същевременно и основна предпоставка за излъчването на атонските идеи в нашия съвременен свят.

Ако погледнем днес Света гора ще видим, че целият полуостров е превърнат от работилница на духа, в една зидария за реставрация на сградите. И ако се измени, както се говори, начинът на управлението в Атон и се разреши на жени да го обитават, той ще се преобърне от първенстващ в една нищожност.

Съществуващата днес опасност от изопачаването или изчезването на атонската традиция бе предсказана от атонския мислител от XIX в. Козма Фламят (1852). Той предвиждал края на Атон само тогава, когато отслабването на атонската традиция и нарушаването на атонските идеи доведе до навлизането на светския дух в монашеския живот на Атон¹².

¹¹ Γ. Καψάλης, Το Άγιον Όρος και η Ορθοδοξία στα Βαλκάνια. *Βαλκάνια και Ορθοδοξία*. Αθήνα 1993, 36.

¹² Виж. Γ. Μεταλληνό, Οι Αγιορείτες άγιοι ως φορείς και εκφραστές του Αγίονυμου Όρους. *Θησαυροί του Αγίου Όρους - Άγιον Όρος*, т. Α', Θεσσαλονίκη 2001, 302.

Тази балканска интетичност ще трябва да бъде съхранена и при влизането ни в Европейският Съюз (ЕС).

Според думите на друг светогорски мислител, проигумена на светогорския м-р „Ивирон“, отец Василий Гонтикакис, посъветвайки студентите в Патра каза следното. „Сега като сме в Европейски Съюз това което не трябва да направим, е да изневерим на нашите културни традиции, говорейки техният език да се стремим да копираме и тяхното мислене, тяхната логика. По този начин ще ошетим и тях. Европа е богата и същевременно много бедна. Западната култура е напреднала много и същевременно много изостанала. Във Балканската православна традиция съществува нещо безумно, нещо бедно, нещо нищожно, което унищожава всичко материално и придава голямо значение и достойнство и самочувствие на човека”¹³.

Според св. Максим изповедник ние сме една малка църква и като прочетем житиета на нашите свети и техните слова и съчинения ще разберем всичко. Ще ни се изясни всичко. Защото сме закърмени с тази православна традиция. Но ако опита да ги прочете житиета на нашите свети и техните слова и съчинения някой Европеец, въпреки че притежава всяко задоволство, няма да му се изяснят тези мисли защото са му чужди.

Мисля че наш дълг да съхраним нашите традиции и по този начин ще се съхраним и ние. Да притежаваме нашето православно мислене за да се нарадваме в нашият живот и да се зарадваме и на житейските трудности и на житейските недъзи както е смъртта и така ще победим смъртта. Човекът може да се зарадва в неговия живот само когато реши да я пожертва за другите. И когато успее да постигне това, тогава му стават ясни божествените истини. Тогава ще му се поясни изразът „че близкият е лично самият аз”. Иначе ако се грижа само за себе си тогава удавям себе си защото го отчуждавам от другите.

Поддържането на духовната приемственост на Атон е това, от което се нуждае Европа особено днес. Защото Света гора и нейната святост принадлежат на Европа и на древните ѝ традиции. Според нашият съвременник, атонския възпитаник отец Плакида Десеилле, Обединена Европа трябва да търси своите духовни основи не от империята на Карл Велики, но преди нея¹⁴.

Балканската интетичност и Европейският Съюз

Днес в рамките на Европейският Съюз бих искал да се спря на картината за 27-те страни от ЕС, т.е. за политическата идентичност на 27-те страни от ЕС. Ще трябва да се намерят общи елементи по темата за културата и да се консолидират. Една такава тема може да бъде културното наследство от делото на Солунските братя и славянски просветители св. св. Кирил и Методий, които предишният папа ги провъзгласи *светци на Европа*.

¹³ <http://www.alopsis.gr/modules.php?name=News&file=article&sid=286>.

¹⁴ Виж п. Плакида Ddseille, *Ανατολική και Δυτική Χριστιανοσύνη*. Αθήνα 2004, 231.

Въвеждането на общите европейски празници ще допринесе в ЕС за единна културна идентичност. Поради тази причина изследователите трябва да проучат, преди всичко каква е общата култура на страните членки и да я подчертаят.

Моето мнение е, че преди да се занимаваме с приобщаването на емигрантите, проблем който ни обременява много, трябва да подчертаем културната идентичност на Европа и 27-те страни членки, и след това да европеизираме емигрантите, които добавят много културни елементи в ЕС.

Начинът за приобщаването им е интеркултурната просвета. В началото, понятието “многокултурност” нямаше регламентирано тълкуване, просто едно дадено положение¹⁵. Регламентирано тълкуване има понятието “интеркултурност”. Понятията многокултурност и интеркултурност не са синоними или идентични. Многокултурността е факт, докато интеркултурността е търсеното. Интеркултурността предполага многонационалност, но не произлиза напълно от нея. Интеркултурната идея не се изчерпва с културното богатство, в което съществуват съвместно култури, и където в най-добрия случай “водещата” култура просто търпи останалите. Това е настоящата употреба на понятията в разрешаващото се европейско семейство.

Многонационалността, следователно е факт, докато интеркултурността представлява необходимото. Интеркултурната идея е в мирно съжителство с понятието открита комуникация, солидарност, взаимно влияние и взаимно обогатяване на хората и групите с различна културна принадлежност. Това се изразява с представката “интер”.

Какво означава “култура” в рамките на интеркултурната идея? Ясно е, че думата култура е многозначно понятие. “На въпроса: Какво е култура?, заедно с мненията на експертите, съществуват близо 500 различни отговори, които могат да се считат като опити за дефиниция на понятието.” Обаче, понятието култура, във връзка с това което ни интересува тук, се използва обикновено в тесен или широк смисъл. В тесен смисъл назовава високото равнище на произведения и ценности на даровити хора или групи в областта на изкуството и духовната принадлежност, т.е. ясно се идентифицира с понятието “култура”. В широкия си смисъл понятието се отнася далеч от културата, отнася се към ежедневието начин на живот, към принципите, ценностите, църквата, към нравите и обичаите и възприемането на света, в организацията на обществото и законите, както и в схемата на тълкуване, която е обща за хората, съставлящи една обществена цялост. Съгласно тази дефиниция на ЮНЕСКО, културата е “свкупност от изключителни културни, материални, интелектуални и сантиментални качества, които характеризират едно общество и една обществена група. Това не обхваща само изкуството и литературата, но също и типа на живот, основните права на човека, ценностната система и вярата.”

Създаването на нравите чрез закон не е ефективен начин, както ни показва до скоро практиката: за нравствените закони на комунистическия

¹⁵ К. Δηλεκωσταντής, *Τα δικαιώματα του ανθρώπου. Αντικό ιδεολόγημα ή οικουμενικό ήθος*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995; M. Donald, *Origins of the Modern Mind: Three Stages in the evolution of Culture and Cognition* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1999).

строй. След падането му, обаче нравствените закони се отмениха, државните закони престанаха да действат, загуби се присъствието на какъвто и да е морал. В Албания, системата срещу Църквата била много строга, изчезнали всички форми на морал, идващи от неотменимото право на моралната съвест. Положението след падането на комунизма било кошмар. Така модела за приобщаване на емигрантите, който налага Англия, с преподаването на културни знания и с полагането на клетва във вярност, ще има същият резултат. Правилният подход е да им вдъхваме, че притежават неотменимото право на моралната съвест, което произлиза от идеалите им и културните течения, чрез които ще предадем европейската идентичност. Така силата на житейският закон е постоянен и безграничен.

Гърция като страна членка, от географска гледна точка е източната граница на ЕС, но от културна е мост между източната и западната култура.

Константин Нихоритис
КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ БАЛКАНСКИХ ЗЕМАЉА
И ЕВРОПСКА ИСЛОВЕТНОСТ

Данашња дешавања у животу балканских земаља не треба да нас остављају равнодушним. Начини на које можемо да реагираме су многобројни. Убеђен сам да се могу пронаћи заједничке културолошке додирне тачке по питању православља и његовог утицаја на језик, писменост, књижевност, поезију, уметност, начин живота, итд. Са свим овим општим карактеристикама могли смо се вековима сретати на Атосу, јер је срце Балканског полуострва и целокупног православља Света Гора. Источно православна духовност задржава свој културни идентитет кроз кризне историјске периоде захваљујући благодатним интервенцијама на планини Атос. Један од најјачих примера у том погледу представљају догађаји из 1274. год. када се путем присиле покушава са наметањем уније на Светој гори (за време императора Михаила VIII и цариградског патријарха Јована XI Веко).

Ово место је од врхунске важности и због супротстављања светогорских исихаста на челу са Светим Георгијем Паламом, који се појављује како против западне схоластике и против западне богословске доктрине, тако и против отуђене части про-католички склони православца и схоластика у Византијској империји. Овакав став исихаста подржавали су и ширили и светогорски оци током читавог периода ропства, где је нови важан моменат када се новоисихасти-коливади супротстављају новој западној инвазији просвећености, као и њеном протоку међу про-западно и про-католички настројеним антиколивадима.

О нашем уласку у Европску Унију, иверионски проигуман Василије Годакис каже: „*Када када смо у Европској Унији, оно што не треба да урадимо је да изневеримо нашу културну традицију, да говоримо њихов језик тежимо и да копирамо њиховог начина мишљења, њихове логике*“.

Према нашем савременнику, свршеном ученику атоске школе, оцу Плакиди Десеилу: „*Одржавање духовног континуитета Свете горе је управо оно што је Европи потребно у данашње време. Јер Света гора и њена светост припадају Европи и њеној древној традицији. Уједињена Европа треба да тражи своје духовне основе не од времена царства Карла Великог, већ пре њега.* „

Данас би Европска унија желела да се зауставе на броју од 27 земаља чланица у свом оквиру. Биће потребно да се пронађу неки заједнички елементи по питању културе, као и да се они интегришу. А начин њихове интеграције јесте интелектуално образовање.

